

WALDEMAR KOPCZYŃSKI
 Muzeum Narodowe
 Szczecin

SZWEDZKIE ZAINTERESOWANIA EKOLOGIĄ KULTUROWĄ

I

Szwedzkie studia etnologiczne związane z badaniami procesów kulturowych w środowisku ekologicznym (fizycznym) sięgają początków naszego stulecia i pozostają w ścisłym związku z rozwojem etnologii szwedzkiej jako samodzielnej dyscypliny naukowej. Na gruncie etnologii szwedzkiej zainteresowania procesami ekologiczno-kulturowymi wywodzą się z nauk przyrodniczych, badających wpływ środowiska fizycznego na życie człowieka i człowieka na otaczające go środowisko naturalne, ze szczególnym uwzględnieniem różnych typów adaptacji ekologicznej.

Pierwszym szwedzkim etnologiem, który zwrócił uwagę na mechanizmy kształtujące współzależność między kulturą a środowiskiem ekologicznym, był C. W. von Sydow, związany z ośrodkiem badawczym w Lund (Skania). Do prowadzonych przez siebie badań nad zagadnieniem twórczości literackiej ludu szwedzkiego wprowadził on pojęcie *e k o t y p u*, termin, który na trwałe wszedł do słownictwa etnologicznego¹. Niepodważalną zasługą C. W. von Sydowa było zainteresowanie się systematycznymi badaniami problematyki ekologii kulturowej i wyodrębnienie jej spośród kierunków badań, jakie stawia przed sobą etnologia szwedzka. Jako „etnolog — ekolog” C. W. von Sydow stworzył podstawy rodzimych studiów nad zróżnicowaniem kulturowym Szwecji, stosując perspektywę historyczną, jak również opierając się na materiale biologicznym². Dzisiaj terminy takie, jak m.in. „struktury ekologiczne”, „ekotyp”, „adaptacja ekologiczno-kulturowa”, „ekosystem” stosowane są w szwedzkich badaniach nad kulturą.

Do zagadnień ekologii kulturowej, której zadaniem jest studiowanie kultury w kontekście środowiska naturalnego, nawiązywał także inny znany szwedzki etnolog — S. Erixon. W swoim znanym artykule pt. *Ethnologie regionale ou folklore* pisał m.in. „... interesują nas systema-

¹ N. A. Bringeus, *Swedish ethnology today*, „Ethnologia Europaea” vol. VI, 2, 1972, s. 219.

² S. Svensson, *Etnologi — en akademisk namnkarusell*, „RIG” 1984, s. 103.

tyczne i uporządkowane monografie pojedynczej wspólnoty lub autobiografie jednostek. Czynniki biologiczne i fizyczne także muszą być badane³. Są to dla S. Erixona podstawowe dane do badań nad kulturą. Szwedzki etnolog był zwolennikiem i propagatorem rozwiniętych, obejmujących zasięgiem terytorialnym cały obszar Europy, badań porównawczych prowadzonych w aspekcie historycznym, jak również w oparciu o wyniki pozyskane z innych dyscyplin, w tym m.in. z psychologii i biologii (w tym przypadku z ekologii. Do tej tematyki nawiązywali także inni etnologowie szwedzcy, m. in. A. Eskeröd⁴, A. Nyman⁵, H. Hvarfner⁶, J. Granlund⁷, których zainteresowania pozostają pod silnym wpływem twórczości S. Erixona.

Także dzisiejsza etnologia szwedzka lat 70-tych i 80-tych w pełni realizuje program badawczy, jaki postawił przed nią S. Erixon. Dąży ona mianowicie nie tylko do poznania człowieka przez studia nad kulturą w aspektach społecznych, w ścisłych związkach z życiem jednostki, ale także bierze za przedmiot swoich badań studiowanie warunków życia ludzi różnych kultur w ujęciu historycznym, geograficznym i społecznym. Funkcją etnologii jest poznawanie i rozpowszechnianie obrazu o świecie człowieka, jego dążeniach, ideałach i konkretnym życiu⁸. Aczkolwiek współczesne badania etnologiczne prowadzone przez naukowców szwedzkich obejmują także tereny i kultury pozaeuropejskie, to jednak głównym zadaniem etnologii szwedzkiej jest „odkrywanie Szwecji” (att upptäcka Sverige)⁹.

W ramach zainteresowań ekologią kulturową w kilkunastu ostatnich latach ukazało się kilka dobrze i wnikliwie opracowanych publikacji etnologicznych, które swoim zasięgiem objęły przede wszystkim grupy emigrantów szwedzkich¹⁰, grupy społeczno-zawodowe, głównie rybaków i

³ „Folk-Liv”, 1951, s. 17. Zobacz też Wstęp do pracy *Atlas över svensk folk — kultur I* napisany przez S. Erixona. Uddevalla 1957, s. 10 i in.

⁴ A. Eskeröd, *Sociale organisation*, [w:] *Schwedische volkskunde*. Praca pod red. S. Svenssona, s. 153 - 179.

⁵ A. Nyman, *Det svenska fäbodväsendets sydgräns*, „Folk — Liv”, 1952, s. 90 i in.

⁶ H. Hvarfner, *Ancient hunters and settlements in the mountains of Sweden*. Stockholm 1966, s. 128.

⁷ N. A. Bringeus, John Granlund (1901 - 1982). *Ethnolog och kulturhistoriker*, „RIG”, 1983 (66), s. 66 - 67 i in.

⁸ A. Daun, *Etnologi, ett perspektiv på människors kultur*. Stockholm 1982, s. 13.

⁹ A. Daun, *Etnologi — en kulturvä-tenskap. Syfte, avgränsningar och drag i dess metodik*. Stockholm 1979, s. 13.

¹⁰ Ph. Fjellström, *Swedish — American colonization in the San Joaquin Valley in California. A study of the acculturation and assimilation of immigrant group*, Uppsala 1970, ss. 157.

chłopów¹¹, grupy imigrantów¹² oraz grupy wiekowe¹³. Badania grup emigrantów szwedzkich oraz grup społeczno-zawodowych opierają się na materiałach historycznych pozostających w posiadaniu placówek naukowo-badawczych, archiwów państwowych i kościelnych, jak również indywidualnych osób gromadzących pamiątki rodzinne. Tę grupę badań należy zaliczyć do etnologiczno-historycznego nurtu poznawczego przeszłości kulturowej Szwecji. Dzięki tym badaniom, których zadaniem jest studiowanie tradycyjnych form produkcji, systemów społeczno-gospodarczych, dystrybucji wytworów kulturowych w różnych odmianach środowiska ekologicznego¹⁴ uzyskano interesujący obraz kultury Szwecji okresu preindustrialnego (XVIII i XIX wiek). Dużo miejsca w tych pracach poświęcono procesowi adaptacji ekologicznej i kulturowej, podkreślając, iż możliwości adaptacji zależą przede wszystkim od możliwości technologicznych i wiążą się z zasobami energetycznymi występującymi w danym ekosystemie.

Badania nad grupami imigrantów i grupami wiekowymi należą do nurtu rozważań nad współczesną kulturą Szwecji, rozwijaną i kształtowaną przez środki masowego przekazu. Analizy te prowadzą wspólnie etnologowie z socjologami i psychologami¹⁵.

W niniejszym artykule chcielibyśmy jednak zwrócić szczególną uwagę na badania O. Löfgrena, pracownika Instytutu Etnologii Uniwersytetu w Lund, którego studia eko-etnohistoryczne wydają się nam szczególnie interesujące w poznaniu przeszłości kulturowej Szwecji, kraju posiadającego wiele wspólnych cech kulturowych, jak i wiele odrębności. Na te ostatnie O. Löfgren zwraca szczególną uwagę kreśląc i wyróżniając dwa zauważalne arealy kulturowe, które są na tyle różne, iż możemy mówić o zjawisku dyferencjacji kulturowej obszaru Szwecji.

II

W Szwecji występowały w przeszłości (okres preindustrialny) dwa wyraźnie różniące się między sobą arealy kulturowe: pierwszy usytuowany na obszarze północnej i środkowej Szwecji, drugi w części po-

¹¹ O. Löfgren, *Marine ecotypes in preindustrial Sweden. A comparative discussion of Swedish peasant fishermen*, [w:] *North Atlantic Cultures*, ed. R. Andersen, s. 65-110, Hague 1979, a także tego autora *Historical perspectives on Scandinavia peasantries*, „Annual Rev. of Anthropol.” 1980, 9, s. 187-215.

¹² A. Daun, Bengt Börjeson, *Samhällsförändringar och brottslighet*, Stockholm 1974, ss. 311.

¹³ L. Honko, O. Löfgren, *Tradition och miljö. Ett kulturekologisk perspektiv*. Lund 1981, s. 235.

¹⁴ A. Daun, *Etnologi — et kulturvetenskap ...*, op. cit., s. 6 i in.

ludniowej. Różnice między tymi dwoma arealami tłumaczono w terminach adaptacji ekologicznej, konserwatyzmu kulturowego, systemu kulturowego, wpływów kontynentalnych itp. Zauważalne różnice między tymi dwoma arealami znalazły odbicie w folklorze, systemie wierzeń, stylu życia i pracy, postaw małżeńskich i rolach płci, wychowaniu młodzieży, w społecznej organizacji i formach społecznej (środowiskowej) kontroli.

Wyróżniając oba arealy O. Löfgren operuje pojęciem systemu kulturowego i ekotypu. Oba terminy wymagają — jak twierdzi szwedzki badacz — każdorazowego wyjaśnienia, albowiem istnieje niebezpieczeństwo błędnego odczytania i zinterpretowania zjawiska.

Pod pojęciem systemu kulturowego O. Löfgren rozumie zorganizowaną całość (strukturę) integrującą podsystemy, do których zalicza m. in. podsystem lingwistyczny, religijny, gospodarczy, społeczny. Podsystemy te pozostają w stałych kontaktach ze środowiskiem ekologicznym (naturalnym) i wraz z nim tworzą ekotyp. Środowisko ekologiczne jest niezależnym systemem, który wchodzi w stały i trwały kontakt z systemem kulturowym. Należy przy tym zaznaczyć, że system ekologiczny (SE) oddziałuje odpowiednio na system kulturowy (SK), ale i sam podlega przeobrażeniu pod wpływem systemu kulturowego.

Kreśląc obraz systemu kulturowego dwóch wspomnianych arealów badacz szwedzki zauważył, iż zwłaszcza w środowisku chłopskiej kultury odnaleźć można istotne różnice, w zachowaniach i postawach ludności. I tak np. w południowym areale małżeństwo było aranżowane przez rodziców¹⁶, bardzo sformalizowane, z udziałem pastora. Z kolei w areale północnym związki przedmałżeńskie zorganizowane były w formie tzw. nocnych zalotów i spotkań (nattfrieriformen) i były kontrolowane raczej przez grupy rówieśnicze aniżeli przez rodziców. Niezameżna matka była surowo i srogo traktowana przez społeczność południowego arealu. Jako „nierządnicą” (horan) traktowana była jako nieczysta i skażona, co odzwierciedlało się w systemie wierzeń i przesądów. Na ogół głównymi przedstawicielkami społecznego systemu kontroli były zameżne kobiety wiejskie oraz konserwatywni przedstawiciele duchowieństwa Kościoła protestanckiego. Doskonałym przykładem ilustrującym ów system jest fragment prozy zaczerpniętej z powieści szwedzkiego pisarza W. Moberga pt. *Twoja chwila na ziemi*, w której czytamy m. in. „Z powodu tego, co przydarzyło się Jenny, musieliśmy się wstydzić, wszyscy z naszej rodziny. Miała urodzić nieślubne dziecko. A to obchodziło wszystkich ludzi z naszej wsi, wszyscy mówili o tym. Wszyscy potępiali ją ostro, matki dziewczyn, które nie miały nieślubnych dzieci, dziewczęta, które zazdrościły przed-

¹⁶ M. Wahlberg, *Kvinnan i bondesmhället*, [w:] *Etnologiska studier*. Praca pod red. Ph. Fjellström, Umeå 1984, s. 109.

tem Jenny jej powodzenia u chłopaków¹⁷. I dalej czytamy: „Teraz po urodzeniu dziecka nieślubnego nie mogła już wyjść za mąż. To było zupełnie niemożliwe. Wychowywała swe dziecko, lecz była zhańbiona”¹⁸.

W areale północnym nie odnajdujemy tego typu wierzeń i przekonań moralnych, ani rytualnego wykluczenia ze społeczności wiejskiej. Dokonując podziału na dwa areale kulturowe O. Löfgren daje wyraz istniejącym w okresie preindustrialnym na terenie Szwecji dwóm różnym systemom społecznym. W areale południowym odnajdujemy społeczeństwo ze sztywno przestrzeganymi zachowaniami i typem pionowej integracji, społeczną kontrolą, w której utrzymywaniu doniosłą i ważną rolę przypisać należy Kościołowi protestanckiemu. Pastor na tym terenie odgrywał rolę moralnego przywódcy i stróża, a społeczność wiejska musiała liczyć się z jego zdaniem. Społeczność tego arealu piętnowała żebraków, włóczęgów i inne grupy spoza społeczności, a podział pracy był sztywno i ściśle przestrzegany. Obszar ten cechuje konserwatyzm kulturowy z silnymi wpływami kontynentalnymi (zachodnioeuropejskimi).

W areale północnym odnajdujemy z kolei bardziej egalitarne społeczności chłopskie z mniejszą w porównaniu z arealem południowym stratyfikacją socjo-ekonomiczną. Także stosunki między dziećmi a rodzicami były traktowane egalitarnie, inny był także podział pracy i wzory wychowania seksualnego, co wiązało się z faktem, iż moralne oddziaływanie Kościoła protestanckiego na społeczność chłopską było na północy osłabione.

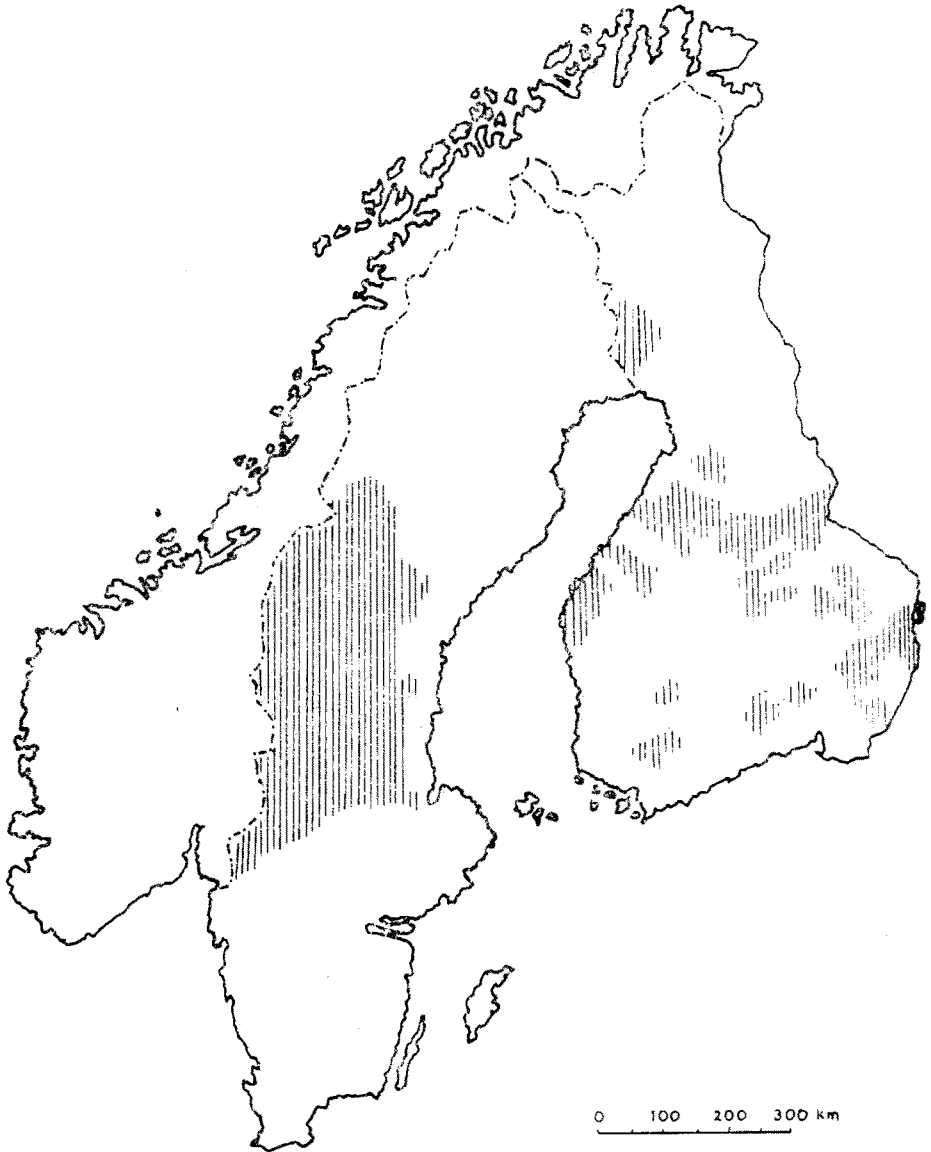
Z koncepcją dwóch arealów kulturowych Szwecji okresu preindustrialnego O. Löfgrena łączy się pojęcie ekotypu, które należy rozumieć jako różnorodny wzór adaptacji ekologicznej i działalności gospodarczej w tej samej makroekonomicznej strukturze społeczno-ekonomicznej¹⁹.

Opierając się na badaniach szwedzkiego etnologa możemy stwierdzić, że na obszarze XVIII i XIX-wiecznej Szwecji występowało sześć podstawowych ekotypów, które stanowią określony wzór adaptacji ekologicznej i sposób prowadzenia działalności gospodarczej. W ten sposób możemy mówić o ekotypie rolnym, ekotypie leśnym, ekotypie morskim, ekotypie typu „säter” albo „fäbod” polegającym na letniej migracji z miejsca stałego zamieszkania do siedzib gospodarskich usytuowanych sezonowo na terenach leśnych i górskich (ryc. 1), ekotypie górskim oraz ekotypie mieszanym, np. kombinacja hodowli zwierząt z myślistwem i rybołówstwem.

¹⁷ W. Moberg, *Twoja chwila na ziemi*, Warszawa 1971, s. 176.

¹⁸ *Tamże*, s. 177.

¹⁹ O. Löfgren, *Marine Ecotypes in preindustrial Sweden ...*, op. cit., s. 86, a także O. Löfgren, *Family and household among Scandinavia peasants*, [w:] „Ethnologia Scandinavica”, 1974, s. 48.

Ryc. 1.

Jak można zauważyć, każda z wymienionych działalności gospodarczych osadziła się w odrębnym środowisku ekologicznym tworząc ekotyp, który nie musi wcale być izolowaną jednostką. Oznacza to, że ekotypy mogą podlegać wzajemnym oddziaływaniom i wpływom, a przykładem

może być działalność warstwy społecznej chłopów-rybaków z południowych wybrzeży Szwecji. Prowadzili oni mieszaną działalność gospodarczą (byli rybakami i chłopami uprawiającymi ziemię), którą określały poszczególne pory roku.

Społeczności zamieszkującej obszary wybrzeży Szwecji O. Löfgren poświęcił w swoich badaniach najwięcej miejsca, co zresztą jest zrozumiałe jeśli zdamy sobie sprawę, że właśnie morze odgrywało istotną rolę w kształtowaniu obrazu kultury szwedzkiej. Badacz szwedzki podkreśla, że w okresie preindustrialnym na wybrzeżach Szwecji można mówić o występowaniu czterech podstawowych ekotypów:

1. Ekotyp chłopsko-rybacki, oparty na równoczesnej gospodarce chłopskiej (samowystarczalnej) i rybackiej; ekotyp ten występował na południowym wybrzeżu Bałtyku;
2. Ekotyp niestałego pełnomorskiego rybołówstwa — oparty na specjalizacji zawodu rybaka; ekotyp ten obejmował swoim zasięgiem prowincję Bohuslän (płd.-zach. Szwecja), gdzie rybołówstwo pełnomorskie miało długą tradycję kształtowaną od okresu średniowiecza;
3. Ekotyp rybacko-mieszczański, oparty na sezonowej działalności rybackiej wśród mieszczan zamieszkujących miasta położone nad Bałtykiem;
4. Ekotyp zagrodniczo-rybacki, oparty na działalności rybackiej wśród ubogich zagrodników i parobków (stataren).

III

Przedstawione w niniejszym artykule badania w zakresie ekologii kulturowej w etnologii szwedzkiej stosują perspektywę historyczną dążąc przy tym do ukazania i zilustrowania przeszłości kulturowej obszaru Szwecji. Etnologiczne badania, jakie prowadziła i prowadzi nadal grupa szwedzkich uczonych, objęły swoim zasięgiem przede wszystkim grupy emigrantów szwedzkich, rybaków i chłopów, imigrantów i grupy wiekowe. W obrębie tych badań interesowano się stosunkami społeczno-gospodarczymi, osadnictwem, budownictwem, wzorami postaw itd. starając się określić zależności pomiędzy człowiekiem i jego kulturą a środowiskiem naturalnym.

Szczególnie interesująco przedstawia się stanowisko badawcze O. Löfgrena, dla którego studia eko-etnohistoryczne wydają się najbardziej właściwe w poznawaniu kultury Szwecji okresu preindustrialnego. Jego etnologiczna koncepcja ekotypu i systemu kulturowego dowodzi, że każdy z powstałych wzorów kultury osadził się w określonym środowisku fizycznym.

Waldemar Kopczyński

SWEDISH INTERESTS IN CULTURAL ECOLOGY.

(summary)

The paper attempts to discuss the problems of ecological-cultural research in Swedish ethnology, emphasizing its importance for the determination of some ethnographical Swedish characteristics. It has been pointed out that interests in cultural ecology are well based among Swedish ethnologists and, in a way, they are specific to Swedish ethnology. These traditional interests were initiated by the research and works of C. W. von Sydow and S. Erixon, and continued in the latest studies of, first of all, A. Daun, Ph. Fiellström and O. Löfgren.

The work of A. Daun (Institute of Ethnology, Stockholm University), and O. Löfgren (Institute of Ethnology, Lund University) appeared significant to the afore mentioned problems. On the one hand, they present a cultural picture of contemporary Sweden, on the other hand, they depict the culture of fishing and peasant societies in preindustrial Sweden. The so-called 'eco-type' conception proposed by O. Löfgren is particularly interesting. It seems to give a deeper insight into the culture of Sweden and its history.